

MIROSLAV JANSTA

VÝVOJ PŘÍPRAVY MLÁDEŽE PRO KVALIFIKOVANÁ DÉLNICKÁ POVOLÁNÍ V ČSSR

ÚVODEM

Jedním ze základních předpokladů rozvoje ekonomiky a celé společnosti je vysoká úroveň kvalifikace pracovníků. Hlavním pravidelným a trvalým zdrojem pracovních sil je dorost, jemuž se výchovou k povolání dostává potřebné kvalifikace pro různá odvětví průmyslu, dopravy i zemědělství. V reprodukci pracovní síly má důležitý význam výchova kvalifikovaných dělníků.

Cílem této studie je rozebrat a objasnit vývoj forem a kvality přípravy mládeže pro povolání v historickém vývoji.

I. VÝVOJ UČEBNÍHO POMĚRU PŘED VZNIKEM ČSR

Historicky nejstarší právní formou pro výchovu mladých kvalifikovaných dělníků pro povolání je učební poměr. Jeho vznik souvisí s potřebou řemeslné dovednosti a zručnosti za pozdního feudalismu, kdy dochází k rozvoji řemeslné výroby. V období počátku ranného kapitalismu se stal učební poměr nástrojem ostrého a nelidského vykořisťování, neboť mladiství a děti patřili do kategorie, která trpěla vykořisťováním nejvíce. Výchova učňů se v podstatě ponechávala volné dohodě mezi „učebním pánem“ a „učněm“, popřípadě jeho zákonným zástupcem. Teprve později v důsledku stále rostoucích bojů dělnické třídy proti vykořisťovatelům byly vydány některé zákony o ochraně práce. Rámcové úpravy způsobu výchovy učňů a úpravy jejich pracovních poměrů se objevují ještě daleko později.¹⁾

Na území Rakousko-Uherské monarchie dochází k úpravě učebního poměru v rámci celkové úpravy pracovního poměru až Živnostenským řádem z roku 1859 č. 227 ř. z. (tehdy ještě vlastně na území rakouského císařství).

¹⁾ Obdobně k tomu např. M. Kalenská v publikaci *Čs. pracovní právo*, autorský kolektiv za vedení J. Chyského, J. Hromady, K. Witze. Orbis, Praha 1960, str. 324.

V tomto zákoně, jehož hlavním cílem bylo uplatnění co největší svobody kapitalistického podnikání, byl učební poměr upraven v § 97 a násl. Cílem učebního poměru bylo vyučit se řemeslu a ne pracovat za mzdu. Byl sjednáván mladistvími převážně v řemeslných oborech a jeho hlavním účelem byla příprava k výkonu samostatného řemesla. V průmyslových podnicích byl dorost vychováván jen zřídka. Předpokladem vzniku učebního poměru byla pracovní smlouva, která měla soukromoprávní charakter a její obsah byl závislý na dohodě účastníků této smlouvy. Pro postavení „učně“ a „učebního pána“ je charakteristický § 100 Živnostenského řádu. Podle něho příslušelo „učebnímu pánu“ dohlížet na mravy a chování nezletilého „učně“, přidržovat jej k pracovitosti, dobrým mravům a k plnění náboženských povinností. Tento zákon platil až do roku 1872 také na Slovensku, kde byl nahrazen obsahově velmi podobným uherským zákonem.

Růst dělnického hnutí koncem 19. století a snaha vlády mu čelit některými opatřeními v sociální politice a úpravě pracovních vztahů se odrazila i v novelizacích Živnostenského řádu. V roce 1885 bylo zakázáno zaměstnávat děti do 12 let vůbec a děti od 12 do 14 let věku jen za určitých zvláštních podmínek. Jelikož „učební pán“ zaměstnával učně také jinými pracemi, které nesouvisely s učením, a tak pro něj byli levnou pracovní silou a náklady na jejich přípravu byly minimální, byla učební doba poměrně dlouhá. Bylo to ovlivněno i tím, že „učební pán“ jim neposkytoval žádnou mzdu a v mnoha případech rodiče učňů za přijetí do učení dokonce platili. Proto novela Živnostenského řádu z roku 1907 určila délku učební doby, a to nejméně na dva a nejdéle na čtyři roky. Tato délka platila pro živnosti, které zaměstnávaly méně než 20 pomocných dělníků. Při jejich větším počtu byla učební doba stanovena na 2 roky a nejdéle na 3 roky. V důsledku velkého počtu učňů u jednoho majitele živnosti se také redukoval počet učňů v poměru k počtu pomocných pracovníků. Toto omezení mělo umožnit větší příliv kvalifikovaných dělníků do továren.

II. VÝVOJ UČEBNÍHO POMĚRU DO ROKU 1948

V Československé republice, přestože měla poměrně dobře rozvinutý průmysl, organizace přípravy na dělnické povolání měla převážně řemeslný, živnostenský charakter. V průmyslových závodech nebyli učni téměř vychováváni, neexistovaly učební obory pro průmyslová povolání. Právním základem zůstal pro výchovu učňů Živnostenský řád. Kvalifikovaní průmysloví dělníci pocházeli většinou z vyučených řemeslníků, pouze některé průmyslové podniky měly povoleno vychovávat učně (podle ž. ř. mohla být „učebním pánem“ nejen osoba fyzická, ale i právnická). Právo

držet učně spočívalo v živnostenském oprávnění.²⁾ Nutnost vyrovnat se s právním dualismem v našich zemích, jehož příčinou byla existence dvou odlišných řádů v bývalém Rakousku-Uhersku, vedla k unifikaci. Proto byla na Slovensku organizace výchovy učňů podobná jako v Čechách a na Moravě. Jejím právním základem byl Živnostenský zákon č. 259/1924 Sb., který byl recepcí Živnostenského řádu.

K odlišnému právnímu vývoji ve výchově učňů u nás opět dochází v době okupace Čech a Moravy a po vytvoření Slovenského štátu. Na území tzv. protektorátu Čechy a Morava bylo třeba přiblížit výchovu učňů potřebám rozvinutých výrobních sil — potřebám průmyslu a zavést učební obory; k tomu cíli bylo vydáno vl. nař. č. 200/1943. Potřeba technického rozvoje fašistického militaristického státu si vynutila i tento pozitivní krok v přípravě pro dělnická povolání. Kromě zavedení nových učebních oborů byly pro učně také vypracovány závazné předpisy a učební osnovy. Jelikož učební doba podle Živnostenského řádu byla určována stanovami zájmových hospodářských organizací a pro jednotlivé obory nebyla jednotná, došlo k jejímu sjednocení (nejméně na dva roky a nejdéle na čtyři roky). Učni byli vychováni v živnostech i v průmyslových podnicích. Teoretické vyučování odborným a všeobecně vzdělávacím předmětům trvalo až osm hodin týdně a bylo prováděno v učňovských školách. Potřeby válečného průmyslu měly být zabezpečeny ustanovením § 13, který umožňoval převedení učně z jednoho učebního oboru do druhého, potřebnějšího pro válečnou mašinerii.

Učňovské zákonodárství za Slovenského štátu nepřineslo v organizaci výchovy učňů žádné zvláštní úpravy. V té době byly vydány jen dvě právní normy, a to nařízení s mocí zákona č. 19/1941 Sb. z., které stanovilo poměr učňů k počtu pomocných dělníků. Jeho účelem bylo zabránit tomu, aby někteří menší zaměstnavatelé neprovozovali živnost jen s pomocí učňů, což zlevňovalo výrobu (učni se nemusela poskytovat mzda). Účelem druhého nařízení s mocí zákona č. 147/1944 Sb. z. bylo zabezpečit branné síly. Toto nařízení stanovilo, že učební poměry, které byly přerušeny v důsledku povolání učňů do vojenských nebo bezpečnostních sil, jsou řádně ukončeny.³⁾

Osvobozením ČSR od fašistické nadvlády, přijetím Košického vládního programu a silicím vlivem KSČ a dělnické třídy se mění také postavení učňů ve společnosti.

V prvé řadě se přistoupilo k vydání zákona č. 33/1946 Sb., na jehož základě se prováděla náprava a odčinění některých křivd způsobených

²⁾ Takto též J. Filo: Příprava na povolanie v učebnom a pracovnom pomere. Bratislava 1971, str. 25.

³⁾ Obdobně J. Filo: Tamtéž, str. 30, 31.

zejména českému pracujícímu dorostu za okupace. Mnohým mladistvím byla učební doba přerušena v důsledku totálního nasazení, věznění apod. V pohraničí nebyli mladiství přijímáni za učně, ale pouze za pomocné dělníky. Aby tyto a další důsledky války byly odčiněny, organizovaly se pro postižené školy práce a krátkodobé kursy, kde získávali chybějící znalosti a dovednosti.

Výchova dorostu připravujícího se na dělnická povolání probíhala až do roku 1948 v učebním poměru u soukromých podnikatelů a jen zčásti ve střediscích výchovy učňů ve znárodněných podnicích. Všechny změny v organizaci závodů a výroby, které s sebou přinášel veliký poválečný rozvoj výrobních sil, zároveň vyžadovaly také změny v obsahu, formě a metodách výchovy dělnického dorostu. Tyto změny však bylo možné přijmout až po únorovém vítězství pracujícího lidu nad buržoazií.

První velkou změnou ve výchově dorostu bylo po získání moci dělnickou třídou přijetí zákona č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). Poprvé byla stanovena na našem území jednotnost výchovy, obecného i odborného vzdělání pro veškerou mládež na školách jednotné soustavy. Mládež po absolvování povinné či po prodloužené školní docházce do druhého stupně měla v případě nepokračování v jiných školách třetího stupně povinnost navštěvovat základní odborné školy. V nich probíhala teoretická odborná školská příprava mládeže na dělnická povolání.

III. PŘÍPRAVA NA DĚLNICKÁ POVOLÁNÍ DO VYDÁNÍ ZÁKONÍKU PRÁCE

A. *Střediska pracujícího dorostu*

Nová organizace učňů se uskutečnila po IX. sjezdu KSČ. Vládní nař. č. 186/1949 Sb., o zatímní úpravě výcviku učňů, stanovilo délku učební doby minimálně na jeden rok a maximálně na tři roky. Byly stanoveny vyšší výchovné příspěvky učňů a byly vypláceny i po dobu docházky do učňovské školy.

Nicméně novou etapu přípravy pro dělnická povolání, řízenou jednotně podle socialistických zásad, přinesl zákon č. 96/1950 Sb., o pracujícím dorostu. Za pracující dorost se považovaly osoby v učebním poměru bez rozdílu věku a mládež do 18 let v pracovním poměru. Za vzor tehdejší úpravy posloužil sovětský systém FZU (fabrično-zavodskoje učeničestvo) a FZO (fabrično-zavodskoje obučenie). Základem nové soustavy byla střediska pracujícího dorostu, zřizována při národních, státních a komunálních, případně i družstevních podnicích. Každé středisko pracujícího dorostu se skládalo z pracoviště, ze základní odborné školy a z domova

pracujícího dorostu.⁴⁾ V nich byli vychováváni mladí kvalifikovaní pracovníci, zejména pro potřebu podniků, které středisko zřídily, výjimečně též pro jiné podniky. Řízení a organizace výchovy učňů příslušelo Ústředí pracujícího dorostu, které podléhalo ministerstvu práce a sociální péče. Působnost Ústředí byla vymezena v § 3 citovaného zákona. V tomto ustanovení byla upravena spoluúčast Československého svazu mládeže a jednotné odborové organizace při realizaci řady oprávnění Ústředí.

Zřízením Ústředí byl učiněn zásadní krok k organizovanému, skupinovému způsobu výchovy kvalifikovaných dělníků. Došlo k přechodu z individuální formy výchovy dělnického dorostu na kolektivní, z živnostenských malodílen do rostoucího socialistického velkopřemyslu. Učební poměr byl nadále zvláštním druhem pracovního poměru. Byla provedena revize učebních oborů a nově stanovena délka učební doby. V řadě případů došlo vzhledem k nezbytné potřebě kvalifikovaných pracovníků pro národní hospodářství ke zkrácení učební doby. Praktický výcvik zabezpečovaly organizace, odborné školy byly řízeny ministerstvem školství. To se však ukázalo ne příliš vhodným, protože odborný výcvik v dílnách závodů a teoretické vyučování v základních odborných školách na sebe často nenavazovaly. Docházelo k tomu, že nebylo možné jednotně řídit střediska pracujícího dorostu. Nebyl ani v dostatečné míře a s dostatečným předstihem zabezpečován příliv mladých kvalifikovaných dělníků do nově budovaných závodů a odvětví. Celkový rozmach industrializace a některé nedostatky v organizaci výchovy učňů si vyžádaly další opatření.

B. Státní pracovní zálohy a závodní učňovské školy

Na základě zákona č. 110/1951 Sb., o státních pracovních zálohách, se v ČSR přistoupilo v roce 1952 k budování odborných učilišť státních pracovních záloh. Jejich účelem bylo vychovávat kvalifikované dělníky pro všechna důležitá odvětví národního hospodářství (např. doly, hutě, chemický, strojírenský průmysl a další odvětví). Účel budování státních pracovních záloh byl vyjádřen nejen v § 1 citovaného zákona, ale i v usnesení předsednictva ÚV KSČ a vlády ze dne 5. 8. 1952 o vybudování státních pracovních záloh (publikováno v částce 93/1952 Ú. 1.). Byla v něm zdůrazněna potřeba zdokonalit učebně výchovnou práci a odborně technickou přípravu mládeže vytvořením široké, jednotně řízené sítě nových učilišť. Vláda na základě tohoto usnesení přijala celou řadu opatření k zabezpečení činnosti odborných učilišť.⁵⁾

Zákon č. 110 z roku 1951 Sb. zrušil Ústředí pracujícího dorostu a pů-

⁴⁾ Obdobně J. Filo: Tamtéž, str. 33

⁵⁾ K tomu též např. M. Kalenská: Tendence vývoje přípravy mládeže pro kvalifikovaná dělnická povolání v ČSSR. AUCI 3—4, str. 238, r. 1983.

sobnost ve výchově mládeže na dělnická povolání přenesl na ministerstvo pracovních sil. Toto ministerstvo učiliště státních pracovních záloh zřizovalo, provádělo do nich nábor a rozmísťovalo jejich absolventy. Tím měly být řešeny nedostatky vzniklé v minulém období, a to především nedostatek kvalifikovaných kádrů v odvětvích, která se v novém lidovědemokratickém státě začínala rychle rozvíjet, jakož i dosažení jednoty mezi teoretickou a praktickou přípravou. Mládež byla v učilištích vychovávána od 15 let (§ 2). Po celou dobu přípravy, která trvala v oborech s nutným důkladným odborně technickým výcvikem 2—3 roky, byla mládež v žákovském poměru.

Odborná učiliště státních pracovních záloh zahrnovala zařízení pro odborný výcvik, pro teoretické vyučování, ubytování a mimopracovní výchovu. Podobala se tedy dřívějším střediskům pracujícího dorostu, avšak jejich řízení bylo jednotné. Aby nedocházelo k odloučení odborných učilišť od výroby, zřizovala se většinou při podnicích s podobným zaměřením výroby jako příprava v učilišti. Podniky také uvolňovaly potřebný počet kvalifikovaných pracovníků na odborně technické vzdělávání žáků.

Absolventy učilišť přidělovaly podle jednotného hospodářského plánu do závodů ředitelé učilišť, a to ve spolupráci se svými oblastními správami, zřízenými ministerstvem pracovních sil. V přidělených závodech byli absolventi povinni pracovat po dobu 3 až 5 let. V případě, že podnik nezaměstnával absolventa pracemi, které odpovídaly jeho odborné kvalifikaci, bylo možné pracovní poměr rozvázat.

Vzhledem k tomu, že žákovský poměr v odborných učilištích státních pracovních záloh nestačil pokrýt potřebu kvalifikovaných pracovních sil pro určitá povolání, byly podle vl. nař. č. 19/1954 Sb., o náboru a přípravě mládeže pro povolání mimo učiliště státních pracovních záloh, zřizovány při jednotlivých závodech závodní učňovské školy, kde se mládež připravovala v učebním poměru. Citované nařízení upravovalo nábor a odbornou přípravu pracovníků pro hospodářská odvětví a povolání z řad mládeže, která po ukončení povinné školní docházky nepokračovala ve studiu ve výběrových školách, ani se neškolila v učilištích státních pracovních záloh. Nařízení také zrušilo střediska pracujícího dorostu a základní odborné školy. Učňovské školy poskytovaly bezplatně odborné technické a všeobecné vzdělání s politickou, kulturní, tělesnou a brannou výchovou. Ministerstvo pracovních sil řídilo nábor dorostu ve spolupráci s ministerstvem školství a zúčastněnými ústředními úřady. Ústřední úřady zřizovaly závodní učňovské školy většinou při podnicích, které je též bezprostředně spravovaly (po stránce hospodářské a personální byly učňovské školy jejich součástí). Shora uvedené vládní nařízení upravilo též výchovu pro dělnická povolání rovněž v pracovním poměru, a to pro méně náročná povolání. Na základě vládního nařízení č. 19/1954 Sb. (§ 3 odst. 5 a § 4

odst. 3) vydala Ústřední rada odborů vyhlášku č. 124/1954 Ú. l., která upravovala pracovnípoměry učňů a přípravu mládeže pro povolání v pracovním poměru v závodech. Učební poměr byl považován za zvláštní druh pracovního poměru s výchovným zaměřením. Učni se vychovávali v závodech převážně individuálně na rozdíl od učilišť státních pracovních záloh, kde se žáci vychovávali převážně v rámci učebně výchovných skupin. Závod mohl výchovu zaměřit podle potřeb svého výrobního programu a existujícího výrobního zařízení. Tím byli absolventi lépe připraveni pro daný závod než absolventi státních pracovních záloh. Přípravu mládeže pro povolání řídily příslušné ústřední úřady, které v rámci státního rozpočtu hradily osobní a věcné náklady spojené se zřízením a provozem učňovských škol. Svě učně v závodních učňovských školách vychovávaly též spotřební a výrobní družstva. Působnost ústředních úřadů měly v tomto případě Ústřední svaz spotřebních družstev a Ústřední svaz výrobních družstev. Školy se zřizovaly při krajských svazech, ale i přímo při jednotlivých družstvech. V závodních učňovských školách byli učni vychovávaní jen v těch učebních oborech, které nebyly začleněny do systému státních pracovních záloh. Později však závodní učňovské školy vychovávaly mládež i pro povolání, pro které prováděly výchovu státní pracovní zálohy, protože počet jejich absolventů nestačil krýt potřeby národního hospodářství. Počet učňovských škol začal rychle růst a postupem času se v nich školila převážná část mládeže.

C. Příprava mládeže pro povolání v pracovním poměru

Vládní nařízení č. 19/1954 Sb., o nábore a přípravě mládeže pro povolání mimo učiliště státních pracovních záloh a na základě něho přijatá vyhláška Ústřední rady odborů č. 124/1954 Ú. l. upravila komplexně také poprvé přípravu pro dělnická povolání v pracovním poměru. Do té doby se na mládež, která vstupovala po ukončení povinné školní docházky přímo do pracovního poměru, vztahovaly všeobecné předpisy o pracovním poměru včetně úpravy postavení mladistvých v práci. Žádné speciální předpisy o výchově dorostu v pracovním poměru neexistovaly. Zákon o pracujícím dorostu č. 96/1950 Sb. se týkal učňů i mládeže v pracovním poměru do 18 let a předpokládal její soustavnou výchovu. Vzdělání dělnické mládeže do 18 let též předpokládal školský zákon č. 95/1948 Sb. Ovšem tato ustanovení nebyla plněna, patrně mimo jiné i proto, že počet mladistvých zařazovaných přímo do pracovního poměru byl velmi malý. Od poloviny padesátých let však počet těchto mladistvých vzrůstal, a proto byla přijata výše uvedená opatření.

Vládní nařízení č. 19/1954 Sb. a vyhláška č. 124/1954 Ú. l. svěřily jednotlivým resortům úkol stanovit povolání, pro která se může mládež v pra-

covním poměru vychovávat, určit délku doby její přípravy, vypracovat metodické materiály a podklady, zabezpečit organizaci této výchovy, upravit způsob odměňování mládeže po dobu přípravy a pracovníků, kteří provádějí přípravu a stanovit způsob skončení přípravy závěrečnými zkouškami. Vyhláška č. 124/1954 Ú. l. v § 16 dále široce vymezovala povinnost podniků při přípravě mládeže pro povolání v pracovním poměru. Jejím cílem bylo v podstatě zaškolit mládež prostřednictvím vykonávání práce, aby získala nutné vědomosti a zručnost. Zákon č. 45/1956 Sb., o zkrácení pracovní doby, stanovil pracovní dobu mladistvých v pracovním poměru na 36 hodin týdně.

D. Příprava mládeže pro povolání podle učňovského zákona

Příprava mládeže na dělnická povolání v učilištích státních pracovních záloh přinesla zvýšení úrovně výchovně vzdělávací činnosti a postavila ji na pevný organizační a metodický základ. Byly zkvalitněny učební plány a osnovy, které se svým obsahem napojily na učební látku základní školy. Zvýšila se úroveň pedagogické a metodické práce mistrů odborného výcviku a učitelů. Objevila se však také celá řada závažných nedostatků. Odborná učiliště tím, že byla odtržena od závodů, nedostávala kvalitní moderní zařízení, čímž trpěl odborný výcvik. Žáci se nemohli dostatečně sžít s mateřskými závody, zejména s těmi, u nichž nebyla zřízena učiliště a kam byli přiděleni. Tito absolventi nebyli seznámeni ani s technologií a zařízením závodu. Žáci se nemohli ani sžít s dělnickým prostředím. Systém státních pracovních záloh byl u nás budován podle sovětského vzoru, který vycházel z velké koncentrace a zaměření našich závodů je různorodé. Systém státních pracovních záloh proto nemohl přihlížet na individuální potřeby závodů.

Problémy byly i s rozmístováním absolventů, v němž převažoval administrativní charakter. Absolventi byli často přidělováni daleko od bydliště, přidělení brali jako provizorium a často z nezájmu o přidělenou práci zameškávali pracovní směny a i jinak porušovali pracovní disciplínu s cílem dosáhnout propuštění z podniku, aniž by museli čekat na uplynutí stanovené doby setrvání v přiděleném zaměstnání. Rozmístování absolventů nejenže nepřispívalo ke stabilizaci pracovních sil, ale naopak zvyšovalo jejich fluktuaci.⁶⁾ Vcelku nedostatky organizace státních pracovních záloh převýšily jejich klady. Určité nedostatky měly i ostatní formy přípravy mládeže na povolání v závodních učňovských školách i v pracovním poměru. V závodech se opomíjelo výchovně zaměřené pracovního poměru mládeže a tudíž i její příprava byla zaměřena velmi úzce. Závodní učňov-

⁶⁾ Srovnej M. Kalenská: Tamtéž, str. 239.

ské školy nebyly dostatečně metodicky řízeny, nedostávalo se v nich výchovných pracovníků. Proto odborné a všeobecně vzdělávací předměty vyučovali často externí učitelé bez potřebné úrovně, čímž vyučování ztrácelo na svém významu.

Tyto nedostatky v přípravě dělnické mládeže, její nejednotnost a rozdrobenost nepřispívaly k zabezpečování potřeb rozvoje národního hospodářství. Proto se již ve směrnicích k druhému pětiletému plánu objevují úkoly k rozšíření a zlepšení individuální výchovy učňů. V roce 1956 byla přijata částečná opatření, která měla za úkol zlepšit organizaci výchovy pro dělnická povolání. Byla to především vyhláška ministerstva pracovních sil č. 168/1956 Ú. l., která nově rozdělila povolání mezi státní pracovní zálohy a závodní učňovské školy a stanovila podmínky pro přijetí do nich. Nově upravila také seznam povolání, pro která se prováděla výchova. Ovšem všechny problémy tím vyřešeny nebyly.

Vzhledem k závažným nedostatkům tehdejší organizace výchovy dorostu se zabývaly vzniklou situací ÚV KSČ a vláda, které na základě provedených rozborů přijaly základní zásady přebudování výchovy mladé dělnické generace. Tyto zásady stanovily, že dorost, který se připravoval na povolání v žákovském poměru v učilištích státních pracovních záloh a v učebním poměru v učňovských školách, se bude nadále připravovat pouze v učebním poměru. Postupně měly být též zaváděny učební obory pro povolání, pro které se dorost doposud připravoval v pracovním poměru. Do řízení výchovy měly být také zapojeny národní výbory, které se svými výkonnými orgány měly starat o vytváření podmínek pro úspěšnou výchovu učňů a zabezpečovat její kontrolu. Řízení výchovy mělo být sjednoceno tím, že hlavní odpovědnost za její ideové a metodické řízení bylo svěřeno ministerstvu školství a kultury, které tuto výchovu mělo zároveň koordinovat a kontrolovat. Měly být při něm a zároveň na Slovensku při Pověřenectvu školství a kultury zřízeny poradní sbory pro koordinaci výchovy učňů. Příslušné ústřední úřady měly v oboru své působnosti organizovat, řídit a kontrolovat výchovu učňů v souladu se zásadami, stanovenými ministerstvem školství a kultury. Odpovědnost za výchovu mládeže pro svou potřebu měly nést podniky, které měly hradit náklady spojené s jejím zabezpečením ve svých výchovných zařízeních.

Na základě těchto zásad byla upravena nová organizace výchovy mládeže na dělnická povolání zákonem č. 89/1958 Sb., o výchově dorostu k povolání v učebním poměru (učňovský zákon).⁷⁾ Vytvořením jednotného systému přípravy mládeže v učebním poměru byla odstraněna organizační a obsahová roztržičnost v přípravě mládeže. Odborná učiliště, učňovská

⁷⁾ Srovnej V. Hendrych a kolektiv: Organizace výchovy učňů. SPN, Praha 1960, str. 9 a 10.

střediska a učňovské školy, ve kterých se výchova učňů uskutečňovala; poskytovala učňovské mládeži výchovu a vzdělání rovnocenné výchově a vzdělání na jiných typech škol. Změny v přípravě učňovské mládeže se příznivě odrazilo ve vyšší úrovni dosažení zručnosti a návyků v mnoha učebních oborech. Tím, že si mládež získávaly do učení přímo základy pro svou potřebu, došlo k omezení velkých přesunů dorostu mezi oblastmi a tudíž i fluktuace absolventů učebního poměru. Bylo počítáno s tím, že se bude postupně všechna mládež připravovat na dělnická povolání v učebním poměru. Pouze ti, kteří měli vykonávat práce nevyžadující žádné odborné výchovy (jednoduché pomocné práce), měli přímo vstupovat do pracovního poměru. Praxe však ukázala, že této formě výchovy mládeže na dělnická povolání je třeba věnovat zvýšenou pozornost, neboť stále ještě značná část mládeže odcházela přímo ze školy do pracovního poměru. Právně byla výchova mládeže v pracovním poměru až do účinnosti zákoníku práce upravena vyhláškou č. 124/1954 Ú. 1.

Učňovský zákon, který upravil novou organizaci výchovy mládeže pro dělnická povolání, a podmínky, za kterých se může uskutečňovat, zrušil státní pracovní zálohy a tudíž žákovský poměr přípravy mládeže v učilištích státních pracovních záloh. Učební poměr byl zvláštním druhem pracovního poměru.

IV. PŘÍPRAVA MLÁDEŽE NA DĚLNICKÁ POVOLÁNÍ PODLE ZÁKONÍKU PRÁCE

K sjednocení pracovního zákonodárství na našem území dochází poprvé v roce 1965, kdy je přijat zákoník práce č. 65/1965 Sb. (v platném znění, publik. vyhl. předsednictva Federálního shromáždění pod č. 55/1975 Sb. a ve znění pozdějších zákonů č. 72/1982 Sb., zák. č. 111/1984 Sb., zák. č. 22/1985 Sb., zák. č. 52/1987 Sb., zák. č. 98/1987 Sb. a zák. č. 188/1988 Sb.). Tento pracovní kodex byl připraven Ústřední radou odborů a sjednotil do té doby roztržitěnou právní úpravu pracovních vztahů.

Zákoník práce ponechal v platnosti část učňovského zákona, týkající se organizace a řízení výchovy učňů. Učební poměr převzal z učňovského zákona s některými modifikacemi. Byla opuštěna koncepce učebního poměru podle učňovského zákona jako zvláštního druhu pracovního poměru, v němž výchova učně byla prostředkem k dosažení vědomostí a dovedností potřebných k výkonu povolání, pro která se učeň připravoval.⁸⁾ Zákoník práce dal učebnímu poměru, vzhledem k prohloubení jeho výchovného charakteru, koncepci zvláštního druhu pracovního právního vztahu. To

⁸⁾ Srovnej M. Kalenská: Pojem učebního poměru v čs. pracovním právu. Právnick 1960, str. 235; dále též M. Kalenská: Péče o učně a mladistvé v závodech. Práce, Praha 1961, str. 8.

se odrazilo i v tom, že v systemizaci členění zákoníku práce byl učební poměr upraven v samostatné třetí části (§§ 217—231). Zároveň jej zařadil vedle pracovního poměru a pracovněprávních vztahů, vznikajících na základě dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr k základním pracovněprávním vztahům, prostřednictvím nichž dochází k účasti občanů na společenské práci.⁹⁾ Účast učňů na společenské práci se z hlediska kvantitativního i kvalitativního dosti podstatně lišila od ostatních forem účasti pracovníků na společenské práci. V případě učňů měla jejich účast spíše seznamovací ráz, i když v tzv. období odborného rozvoje byly již učňům svěřovány k samostatnému provedení i náročnější pracovní úkoly. Rozsah účasti byl též z hlediska časového omezenější než u pracovníků, učební plány stanovily, zda a jaká doba školní přípravy se započítává do týdenní pracovní doby učňů. Vycházelo se důsledně z toho, že konání práce je pouze prostředkem přípravy pro povolání. V učebním poměru svěřené pracovní úkoly sloužily učni pro přípravu k povolání. Předmětem učebního poměru byla tedy výchova.¹⁰⁾

Učební poměr se ale zároveň vyznačoval mnoha shodnými rysy s jinými druhy pracovněprávních vztahů, zejména s pracovním poměrem. Projevovalo se to např. v tom, že některé povinnosti organizace a učňů byly v třetí části zákoníku práce upraveny zcela obdobně jako povinnosti subjektů pracovního poměru, a že řadu práv a povinností stanovených pro subjekty pracovního poměru bylo nutné vztahovat na subjekty učebního poměru, protože v třetí části zákoníku práce nebyly výslovně upraveny (např. práva a povinnosti týkající se dovolené, překážek v práci aj.). Tyto shodné rysy učebního a pracovního poměru se odrážely také v tom, že i v rámci pracovního poměru lze sledovat výchovné cíle směřující ke zvýšení či získání kvalifikace pracovníka. Např. z § 142 odst. 4 zákoníku vyplývá, že pracovníkům starším 18 let, kteří konali po přiměřenou dobu práce příslušného oboru a osvojili si potřebné vědomosti a dovednosti, může organizace výjimečně povolit vykonání závěrečné učňovské zkoušky, i když se jim nedostalo výchovy k povolání v učebním poměru.

Bylo tedy možné, že cíle učebního poměru, tj. přípravy mládeže na kvalifikovaná dělnická povolání, dosáhnout výjimečně i mimo učební poměr. Mělo to zvláštní význam i proto, že učební poměr nebyl stále jedinou formou přípravy pro povolání, ale tato příprava probíhala i v pracovním poměru, neboť stále určitý počet mládeže do něho vstupoval bezprostředně po ukončení povinné školní docházky (v roce 1977 to např. bylo přibližně 7950 žáků). Zákoník práce pracovní poměr jako druhou formu přípravy mládeže na povolání zvláště neupravil. Stanovil jen kogentně povinnost

⁹⁾ Srovnej M. Kalenská: Čs. pracovní právo. Panorama, Praha 1980, str. 53.

¹⁰⁾ Srovnej M. Kalenská: Předmět pracovního práva v kvalifikacích a v právní teorii evropských socialistických zemí, členů RVHP. Právník 1977, str. 230—245.

organizace zaškolit mladistvé, kteří vstupují po ukončení povinné školní docházky přímo do pracovního poměru na jednoduché pracovní činnosti a umožnit jim vykonat kvalifikační zkoušky nebo vést k přípravě na učňovské zkoušky ve vhodném oboru (§ 142 odst. 2 ZP). Pracovní poměr mládeže, která se v něm připravovala na povolání, se tedy řídil podle všeobecných ustanovení pro pracovní poměr ostatních pracovníků. Přitom se mládeži, se zřetelem na to, že jde o mladistvé, zabezpečují zvláštní pracovní podmínky, které představují diferenciaci od obecných podmínek ostatních pracovníků (§§ 163—168 ZP). Přípravu na povolání v pracovním poměru dále upravovaly další vyhlášky a usnesení vlády.

Konkrétní náplň činnosti učňů určovaly učební plány. Učební doba se dělila podle náročnosti jednotlivých učebních oborů a délky učební doby na přípravné období a období odborného rozvoje.

Výchova mládeže pro povolání v učebním poměru byla svěřena organizacím, které přitom měly úzce spolupracovat se společenskými organizacemi, zejména s Revolučním odborovým hnutím a organizací mládeže, zároveň i s rodiči učňů (§ 217 odst. 3 ZP). Organizace výchovy učňů byla upravena ustanovením § 229 ZP a ustanoveními §§ 24—30 zák. č. 89/1958 Sb., o výchově dorostu k povolání v učebním poměru (učňovský zákon), která zákoník práce ponechal v platnosti. Výchova učňů se prováděla v odborných učilištích a v učňovských střediscích. Výchova v učebním poměru měla dvě základní složky:

- a) odborné vzdělání, které se členilo na odborný výcvik a vyučování odborným předmětům,
- b) všeobecné vzdělání.

Tyto dvě složky profesionální výchovy učňů byly doplňovány mimoškolní a mimopracovní výchovou, která se mohla uskutečňovat v různých formách, především podle individuálního zájmu učňů. Učební osnovy a plány stanovily celkový rozsah odborného a všeobecného vzdělání. Socialistické organizace nebo resorty a národní výbory hradily náklady spojené s odborným výcvikem a odborným vyučováním všeobecně vzdělávacích předmětů, které bylo pro učně bezplatné. Výchova učňů byla organizována v těch organizacích, které učně potřebovaly. Byla sledována tendence, aby výchova učňů souvisela s výrobními úkoly organizace a aby jí umožňovala doplňovat stav pracovníků o nové kvalifikované kádry. Když v organizaci nebylo možno zabezpečit vhodné podmínky k úspěšnému provádění výchovy učňů, nebo potřebovala-li organizace vychovat učně v oboru, který u ní nebyl zřízen, byla výchova učňů zabezpečována v jiné organizaci. Na ni přešly všechny povinnosti i práva, které pro organizaci vyplývaly z učebního poměru.

Zákoník práce jako obecný předpis řešil pouze základní právní otázky,

týkající se postavení učňů, a svěřil úpravu podrobnějších otázek předpisům nižší právní síly.

Jednotný systém přípravy mládeže v učebním poměru odstranil tehdejší roztržitost přípravy mládeže pro povolání a vytvořil předpoklad, aby vzdělání jí poskytované tvořilo důležitou součást školského systému. Většina žáků po ukončení povinné školní docházky v případě, že nepokračovala ve studiu na středních školách, nastupovala do učebního poměru. Řada učebních oborů umožňovala učňům získat vedle vyučení také úplné střední vzdělání.¹¹⁾

V. PŘÍPRAVA MLÁDEŽE PRO KVALIFIKOVANÁ DĚLNICKÁ POVOLÁNÍ VE SVĚTLE PŘESTAVBY ČS. VÝCHOVNĚ VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY

A. *Přechodné období související se zaváděním přestavby*

S rostoucím rozvojem naší socialistické společnosti a potřebou stále většího přílivu vysoce kvalifikovaného dělnického dorostu do národního hospodářství si vyžádalo přijetí dalších opatření ke zdokonalení výchovně vzdělávací soustavy. Proto XIV. sjezd KSČ v roce 1971 a zejména plenární zasedání ÚV KSČ v červenci roku 1973 všestranně posoudily stav našeho školství, výchovy a vzdělávání. Závěry z těchto jednání poukázaly na nutnost dalšího zvýšení úrovně vzdělávání dělnického dorostu a orientovaly úsilí naší společnosti na zdokonalování výchovně vzdělávací soustavy s cílem, aby každý její stupeň a článek organicky spojoval výchovnou a vzdělávací funkci. Zdůraznily potřebu socialistické společnosti co nejlépe připravené mladé generace na zabezpečení úkolů vědeckotechnické revoluce. Bylo také doporučeno funkčně a obsahově sblížovat tři dosavadní proudy středního vzdělání tak, aby všichni absolventi středních škol měli možnost získat úplné střední vzdělání a uplatnit se v praxi nebo studovat na vysokých školách. Měla se i zvážit účelnost zavedení všeobecného polytechnického středního desetiletého vzdělávání mládeže.

V souladu se závěry XV. sjezdu KSČ, který znovu zdůraznil jako nejúčinnější prostředek dalšího rozvoje naší socialistické společnosti vědeckotechnický pokrok, jenž přináší změny v povaze lidské práce, a to s sebou tudíž přináší nové nároky na výchovu a vzdělání, přijalo a schválilo předsednictvo ÚV KSČ v červnu 1976 „Návrh dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy“. Tento dokument rozpracoval základní koncepci dalšího rozvoje našeho školství a konkretizoval program politiky

¹¹⁾ Srovnej M. Kalenská: Tendence vývoje přípravy mládeže pro kvalifikovaná dělnická povolání v CSSR. AUCI 3—4, 1982 str. 240—241.

KSČ v oblasti výchovy a vzdělávání. Mezi hlavní úkoly patřilo zejména: a) rozšiřovat a prohlubovat demokratický charakter školské soustavy, umožňující přístup většímu počtu mladých lidí k vysokoškolskému vzdělání; b) nepřetržitě a organicky začleňovat nové vědecké poznatky do výuky; c) umožňovat systematické vzdělávání ve škole i mimo ni podle objektivních předpokladů zejména ve struktuře jednotlivých profesí a podle individuálních zájmů; d) pečovat o vyváženost teoretické a praktické výchovy a obsahově sblížovat střední školy; e) v souladu se závěry XV. sjezdu KSČ vytvářet předpoklady k soustavnému zvyšování úrovně obecné vzdělanosti a kvalifikace.

Koncepce a zásady dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy, vytyčené ve stranických dokumentech, se promítly do zákona č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol. Přebudování výchovně vzdělávací soustavy si vyžadovalo dlouhodobého a postupného procesu, aby bylo umožněno vytvořit s potřebným předstihem kádrové, materiálně technické, organizační i ekonomické podmínky pro jeho celkovou realizaci. Uskutečnila se rozsáhlá obsahová a organizační přestavba učňovského školství, spojená se zřizováním středních odborných učilišť pro budoucí přípravu převážné většiny kvalifikovaných dělníků.

Zásadní změnou bylo prodloužení povinné školní docházky na 10 let, z nichž 8 let mládež má absolvovat v základní škole, další dva roky v prvních dvou ročnících středního odborného učiliště nebo jiného druhu střední školy. V projektu se počítalo s tím, že úplné střední vzdělání bude poskytováno třemi druhy středních škol, a to středními odbornými učilišti, gymnázii a středními odbornými školami, a že bude rovnocenné. Pokud jde o dvouleté učební obory, získává se kvalifikace v rámci povinné školní docházky, u delších učebních oborů má být zpravidla alespoň polovina doby přípravy pro povolání absolvována v rámci povinné školní docházky. Záměr perspektivně zabezpečit úplné střední vzdělání pro všechnu mládež k rozvoji socialistické osobnosti vedl k odstranění dosavadních strohých předělů mezi základním a středním vzděláním. Došlo též k terminologickému rozlišení středního vzdělání a úplného středního vzdělání, přičemž úplné střední vzdělání je koncipováno jako návazný otevřený systém s vysokou propustností směrem k vyššímu vzdělání. Nová struktura obsahu středního vzdělání se má vyznačovat vyvážeností teoretické a praktické přípravy pro povolání, vést k obsahovému sblížení středních škol a vytvářet tak předpoklady ke zvyšování úrovně obecné vzdělanosti a kvalifikace.

Přechodné období zavádění přestavby školské soustavy skončilo ve školním roce 1983/1984, kdy tedy došlo k zániku učebního poměru v dosavadním pojetí. Zákon č. 63/1978 Sb., který měl dočasný význam, byl

v roce 1984 nahrazen novou právní úpravou. Učební poměr jako jeden ze základních pracovněprávních vztahů postupně zanikal, byl nahrazen poměrem žáka k učilišti, tedy žakovským poměrem.

B. Právní úprava po přijetí nového školského zákona

Skončení přechodného období přestavby výchovně vzdělávací soustavy bylo v roce 1984 završeno přijetím zákona č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol (školský zákon), který vstoupil v účinnost od počátku školního roku 1984/1985, tj. od 1. 9. 1984. Tento zákon zrušil zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, na který obsahově navázal, zrušil i určitá, do té doby platná ustanovení školského zákona č. 186/1960 Sb. a učňovského zákona č. 89/1958 Sb. Umožnil tak důsledné naplnění zásad stanovených dokumenty ÚV KSČ z roku 1976. Postupný zánik učebních poměrů byl dovršen postupným odchodem učňů, kteří uzavřeli učební smlouvy ve školním roce 1983 až 1984.

Přijetím nového školského zákona tedy vyvrcholila přestavba výchovně vzdělávací soustavy. Základní škola má nyní osm ročníků. Ročníky první až čtvrtý tvoří první stupeň základní školy, ročníky pátý až osmý druhý stupeň. Další dva roky povinné školní docházky absolvují žáci v některém z typů středních škol, a to buď ve středním odborném učilišti, gymnáziu nebo ve střední odborné škole.

Střední odborná učiliště zabezpečují výchovu a vzdělání budoucích kvalifikovaných dělníků v obdobných podmínkách, jaké mají žáci ostatních středních škol. Dokončují povinnou školní docházku a současně se připravují pro výkon kvalifikovaných dělnických povolání přibližně 60 % žáků z populačního ročníku a nejlepší z nich i pro vysokoškolské studium. Ve školním roce 1987/1988 bylo v ČSSR 940 středních odborných učilišť, která připravovala mládež pro výkon dělnických povolání jednak v učebních oborech, jednak ve studijních oborech. Pro výkon dělnických povolání a odborných činností odpovídajících příslušnému učebnímu oboru se mládež připravuje v nejméně dvouletém studiu, které se ukončuje závěrečnou zkouškou. Pro výkon povolání odpovídajících příslušnému studijnímu oboru, jakož i pro některé technickohospodářské činnosti provozního charakteru se mládež připravuje ve čtyřletém studiu, které se ukončuje maturitní zkouškou. Střední odborné učiliště zajišťuje teoretické vyučování, praktické vyučování a výchovu mimo vyučování. Doba studia ve středním odborném učilišti se dělí v souladu s učebními plány a učebními osnovami na přípravné období a období odborného rozvoje (§ 9 školského zákona). Rozšířily se možnosti pro uplatnění v praxi zejména absolventů širokého profilu. Výrazně se modernizovala soustava učebních a studijních

oborů a obsah vzdělávání žáků. Prohloubila se vazba soustavy oborů na soustavu dělnických povolání. Zavedla se příprava na méně náročná dělnická povolání, na která se dříve mládež připravovala zaučením nebo zaškolením v pracovním poměru, i příprava kvalifikovaných dělníků s úplným středním vzděláním. Posílením všeobecného polytechnického vzdělání v přípravě mládeže na dělnická povolání se vytvořily předpoklady pro potřebné zvládnutí učebního nebo studijního oboru na úrovni používané techniky, současných i progresivních technologií a organizace práce. Je východiskem pro doživotní vzdělání budoucích dělníků, jejich uplatnění v povolání i zvýšení jejich podílu na řízení ekonomiky a ve veřejném životě. Vytváří i lepší předpoklady pro přípravu absolventů učilišť na plnění všech úkolů dělnické třídy. Značně jim usnadňuje případnou rekvalifikaci včetně možnosti dosáhnout nejvyššího vzdělání.

Gymnázia plně realizují nabytím účinnosti nového školského zákona 1. 9. 1984 svou obsahovou přestavbu, která vychází z nových společenských požadavků na profil absolventa s cílem jeho kvalitní přípravy ke studiu na vysokých školách i k přímému vstupu do praxe. Jejím základem je nová struktura učebního plánu se zařazením předmětů odborné přípravy, informatiky, výpočetní techniky, dále modernizace tradičních vyučovacích předmětů z hlediska vědeckotechnického rozvoje a hlubší polytechnizace. Ta je naplněna především zařazením vyššího počtu praktických a laboratorních cvičení a odborné praxe. Je tím umožněn žákům v případě nepokračování studia na vysoké škole snazší výkon některých odborných činností a povolání v národním hospodářství, správě, kultuře a dalších oblastech včetně povolání dělnických.

Střední odborné školy připravují a vychovávají žáky pro výkon středních technickohospodářských funkcí a dalších odborných prací i pro náročná dělnická povolání. Části jejich absolventů je umožněno pokračovat ve studiu v odpovídajících oborech vysokých škol. Vytvořením nové soustavy studijních oborů se širším odborným profilem a modernizací obsahu jednotlivých vyučovacích předmětů byly vytvořeny předpoklady pro další politický a odborný růst absolventů, jejich mobilitu a adaptabilitu v práci. Do studijních oborů se diferencovaně začlenily prvky automatizace, robotizace, výpočetní techniky, v praktickém vyučování se příprava zaměřuje na činnosti související s organizací, přípravou a kontrolou výrobních procesů.

C. Zřizování a správa středních odborných učilišť

Střední odborné učiliště zřizuje nebo zrušuje podle § 10 odst. 1 školského zákona a § 11 odst. 1 zákona ČNR o státní správě ve školství generální ředitel výrobní hospodářské jednotky nebo krajský národní vý-

bor pro organizace řízené nebo spravované národními výbory, ve výjimečných případech se souhlasem ministerstva školství (nyní ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy) ředitel hospodářské organizace určené příslušným ústředním orgánem. Pro provoz a rozvoj učilišť včetně kádrového vybavení zajišťují finanční a materiální prostředky orgány, které učiliště zřídily (§ 12 školského zákona). Podle vyhlášky federálního ministerstva financí č. 90/1986 Sb., o financování některých činností podnikové společenské spotřeby, se výdaje na střední odborná učiliště v zásadě hradí z nákladů organizace, ke které je učiliště organizačně přičleněno. Jde o výdaje na vybavení neinvestiční povahy, opravy a udržování, rekonstrukce a modernizace základních prostředků, prováděné současně s opravou, a provozní náklady mimo výdaje, které hradí národní výbory podle § 12 odst. 3 školského zákona, tj. osobní náklady na učitele teoretického vyučování středních odborných učilišť a náklady na učebnice, učební texty a základní školní potřeby poskytované žákům bezplatně. Pokud se v učilišti připravují žáci pro jiné organizace (mimo působnost orgánu, který učiliště zřídil), hradí tyto organizace z nákladů poměrné části nákladů na výchovu těchto žáků. Při větším počtu žáků se může použít forma sdružování prostředků. V rámci provozních nákladů jsou také hrazeny výdaje na výchovu mimo vyučování a částky poskytované žákyním-matkám. Odstavec 4 § 12 citovaného zákona určuje, že finanční a materiální prostředky pro učiliště zřízené krajským národním výborem zabezpečuje tento národní výbor od organizací, pro které učiliště žáky vychovává. Vzhledem k tomu, že střední odborná učiliště zabezpečují komplexní výchovu, došlo ke zvýšení nákladů organizací o částky týkající se provozu školních budov včetně odpisů základních prostředků, správní režie, osobní náklady na pracovníky apod. Dříve, kdy teoretická výuka probíhala převážně v učňovských školách, byly tyto náklady plně hrazeny ze státního rozpočtu a organizace nesly náklady pouze na praktické vyučování, popřípadě výchovu mimo vyučování. Ke zvyšování nákladů došlo také rozšířením sociálního zabezpečení žáků, jako je například rozšířené bezplatné ubytování a stravování žáků, úhrada jízdného atd.

Přípravu mládeže ve středních odborných učilištích řídí a plánují ústřední orgány a krajské národní výbory (§ 11, odst. 2 školského zákona). Při řízení a plánování tyto orgány postupují podle obecně závazného právního předpisu, vydaného ministerstvem školství (§ 11 odst. 3 školského zákona), kterým je vyhláška ministerstva školství ČSR č. 62/1985 Sb., o postupu ústředních orgánů a národních výborů při řízení a plánování přípravy mládeže pro povolání a o organizaci středních odborných učilišť. V praxi ovšem dochází k tomu, že ústřední orgány a generální ředitelství výrobně hospodářských jednotek neplní své povinnosti jim stanovené v § 11 školského zákona. Ústřední orgány např. ponechávají stanovení

zdrojů, limitů a ukazatelů pro učiliště v pravomoci generálních ředitelství výrobně hospodářských jednotek, které však tuto povinnost přenášejí na podniky, k nimž jsou učiliště organizačně přiřčena. Plán rozvoje a hmotného zabezpečení učiliště se tak stává součástí plánu podniku s plným dopadem na jeho hospodaření, včetně mzdové regulace, a učiliště se dostává do přímé ekonomické závislosti na hospodaření podniku. Zároveň u organizací řízených nebo spravovaných národními výbory přebírají pravomoce, stanovené v § 11 školského zákona, přímo tyto organizace bez plánovací a řídicí účasti národního výboru. Důsledky, které vznikají z této situace v plánování a financování, jsou značným faktorem, který negativně ovlivňuje kvalitu celkové činnosti středních odborných učilišť. Nepodařilo se je odstranit ani ustanovením vlády ČSR č. 40/1986 ke koordinaci řízení a plánování učilišť národními výbory.

Přijetím zákona č. 88/1988 Sb., o státním podniku, dochází i ke změnám způsobu plánování a financování středních odborných učilišť. Při realizaci přestavby hospodářského mechanismu se oslabuje přímý vliv ústředních orgánů na podnik (§ 5 zákona o státním podniku). Při experimentech podniků, ke kterým jsou organizačně přiřčena učiliště, bylo potvrzeno, že v rámci samofinancování, při novém způsobu plánování a hospodaření nemohou ústřední orgány a národní výbory vstupovat do financování, kádrového vybavení a organizačního uspořádání středních odborných učilišť. Zároveň při výchově žáků pro jiné organizace zůstává celá tíha počtu pedagogických pracovníků v středním odborném učilišti na podniku, k němuž je organizačně přiřčeno. Tudíž tomuto podniku narůstá počet neproduktivních pracovníků a přestože jsou jimi vzniklé náklady účtovány, návratnost plateb je do jiných položek a nelze je např. použít pro mzdové fondy. Tím vzniká neochota podniků sdružovat prostředky a odmítají vychovávat žáky, kteří jsou rozmísťováni do středních odborných učilišť v počtech odpovídajících plánu a populačnímu nárůstu, a žáky pro jiné organizace. Převedením plánování středních odborných učilišť na chozrasčotní systém a změna tvorby investičních prostředků (§ 40 zákona o státním podniku) z fondu rozvoje vytvářejí novou situaci v zabezpečení a správě středních odborných učilišť. Není jim tak umožněno v plném rozsahu plnit úkoly, vyplývající z celospolečenských potřeb výchovy mladé dělnické generace a nemají zabezpečovány potřebné zdroje pro svůj rozvoj, protože podniky dávají přednost investicím bezprostředně zabezpečujícím výrobu.

D. Právní postavení žáků a studentů při odborné praxi, praktickém vyučování a společensky prospěšné práci

Úprava otázek, spojených s právním postavením žáků středních odborných učilišť (a zároveň i zvláštních odborných učilišť) ve školském zákoně, vycházela z požadavku zajistit těmto žákům ve všech směrech stejnou právní ochranu, jako zákoník práce zaručil mládeži připravující se na povolání v učebním poměru. Proto byla ve školském zákoně přijata některá ustanovení, která byla obdobou ustanovení třetí části zákoníku práce. Jde například o ustanovení § 13 školského zákona, kdy organizace, k níž je střední odborné učiliště organizačně přičleněno, se podílí na vytváření podmínek pro výchovu a vzdělávání žáků. Přitom je povinna zejména vytvářet příznivé podmínky pro uplatnění a rozvíjení schopností a iniciativy žáků, vést je ke svědomitému plnění povinností stanovených školním řádem, k osvojování nové techniky a pokrokových metod, k bezpečné práci a soudružské spolupráci a poskytovat jim finanční a hmotné zabezpečení v rozsahu stanoveném obecně závaznými právními předpisy. Jestliže dojde ke zrušení, rozdělení, sloučení nebo změně hospodářské činnosti této organizace, určí orgán, který rozhodl o zrušení, současně též organizaci, která převezme povinnosti k žákům středních odborných učilišť.

V zákoníku práce bylo v § 5 hlavy první stanoveno, že na žáky a na studenty při jejich práci ve výrobě a při provozní praxi se jeho ustanovení vztahují, pokud zvláštní předpisy nestanoví jinak. Zákoník práce tedy počítal s určitými formami účasti žáků a studentů na společenském pracovním procesu a vycházel přitom z toho, že tyto formy účasti se budou řídit především zvláštními předpisy, a ustanovení zákoníku práce měla být při nich aplikována pouze subsidiárně. Účast žáků a studentů na společenském pracovním procesu není samoučelná, ale je prostředkem spojování výchovného a vzdělávacího procesu, probíhajícího ve školách s praxí. Vychází se z toho, že se v těchto případech uplatňují především zvláštní předpisy, z nichž mohou pro žáky a studenty vyplývat ulehčení a výhodnější pracovní podmínky, než pracovníprávní úprava obecně zaručuje. V otázkách neupravených těmito předpisy mají žáky a studenty chránit záruky, obsažené v zákoníku práce.

V ustanovení § 34 zákoníku práce je upravena rámcová pracovní smlouva a otázky, týkající se vzniku a skončení pracovních poměrů, vzniklých na jejím základě. Je zde upravena nejen možnost sjednat rámcovou pracovní smlouvu k zajištění dobrovolné účasti pracovníků na hromadných akcích organizovaných k výpomoci při špičkových zemědělských a podobných krátkodobých pracích, ale též k zajištění společensky prospěšné práce žáků a odborné praxe studentů (před novelou zákoníku práce č. 188/1988

Sb. k zajištění práce ve výrobě a provozní praxe). Od účinnosti školského zákona č. 29/1984 Sb., který již před novelou zákoníku práce neznal pojem provozní praxe a používá širšího pojmu praktické vyučování, jenž obsahuje různé druhy praxí na všech druzích středních odborných škol, se již nepoužívá rámcových pracovních smluv k zajištění provozních praxí žáků středních škol.

Praktické vyučování je nedílnou součástí výchovy a vzdělávání ve středních školách a ve zvláštních odborných učilištích, uskutečňuje se v něm spojení výchovy a vzdělávání s praxí, důsledné osvojení příslušných dovedností a získání schopností využívat vědomosti v praxi (§ 22 školského zákona). Má tedy z hlediska přípravy žáků středních škol na bezprostřední výkon kvalifikované práce značný význam, neboť v něm převažuje osvojení a upevnění dovedností. V § 22 odst. 2 jsou dále uvedeny hlavní formy praktického vyučování, a to odborný výcvik, cvičení, učební praxe a odborná (umělecká) praxe, která může být uskutečňována i v období školních prázdnin v rozsahu stanoveném pro jednotlivé studijní a učební obory učebními plány a učebními osnovami. Jsou to tedy hlavní formy praktického vyučování, ve kterých spočívá jeho těžiště. Kromě nich uskutečňují další formy, jako např. různé praktické činnosti, které žáci vykonávají nejen ve školách a účelových zařízeních, ale i ve vybraných organizacích a někdy též v zahraničí. Ustanovení odstavce 3 § 22 školského zákona ukládá orgánům a organizacím povinnost vytvářet pro praktické vyučování potřebné podmínky, bezplatně poskytovat stanovené učební pomůcky a hradit osobní a věcné náklady, spojené s praktickým vyučováním, které se v těchto orgánech a organizacích uskutečňuje. Význam plnění této povinnosti je v zákoně č. 29/1982 Sb. ještě zdůrazněn v ustanovení § 65 odst. 3 (část 11., závěrečná ustanovení), a to použitím pojetí odpovědnosti jako hrozby sankcí: za vytvoření podmínek pro praktické vyučování žáků středních škol a zvláštních odborných učilišť odpovídají školy, školská zařízení, v nichž se praktické vyučování koná.

Při praktickém vyučování žáků středních škol a zvláštních odborných učilišť se škola a organizace řídí příslušnými učebními plány a osnovami. Ty však nemohou, a ani by to nebylo účelné, řešit podrobně všechny otázky týkající se postavení žáků při různých formách praktického vyučování, uskutečňovaných jednak ve školách a učilištích, jednak mimo ně. V případě, že nejsou tyto otázky výslovně řešeny školskými předpisy, jsou na ně uplatňována ustanovení obsažená v zákoníku práce, jejichž aplikace může v zájmu ochrany žáků při praktickém vyučování přicházet v úvahu. Výčet těchto ustanovení zákoníku práce je v § 65 odst. 2 školského zákona. Sleduje se tím především ten účel, aby žáci vykonávali při praktickém vyučování jen ty činnosti, které jsou přiměřené jejich fyzic-

kému a rozumovému vývoji a z hlediska důvodu zvýšené péče zajištění jejich bezpečnosti a ochrany zdraví.¹²⁾

Ochrana oprávněných zájmů žáků středních škol a zvláště odborných učilišť byla tak zajištěna při praktickém vyučování bez toho, aby se žáci stávali při tomto vyučování účastníky pracovních poměrů vznikajících na základě rámcových pracovních smluv, jako to bývalo dříve u provozní praxe.

Jako nedílná součást výchovy a vzdělávání je podle školského zákona považována také společensky prospěšná práce žáků. Ve smyslu § 23 odst. 1 školského zákona je zásadně připuštěna pouze pro ty žáky středních škol a zvláště odborných učilišť, kteří již splnili povinnou školní docházku, tj. v podstatě šestnáctiletých a pouze ve výjimečných případech umožňuje účastnit se jí i žákům starším patnácti let. Společensky prospěšná práce žáků je i účinným prostředkem jejich seznamování s výrobním procesem a zároveň formou spojení výchovně vzdělávací práce školy se životem společnosti, přispívající k plnění národohospodářských úkolů. Stanovení této výjimky školským zákonem bylo také z důvodu, že v zemědělských oblastech naší republiky dochází tradičně k výpomoci žáků při některých pracích. Neorganizuje se však jen v zemědělství, ale ve všech oblastech národního hospodářství, správě a kultuře. Její rozsah je uváděn v učebních plánech a při jejím zabezpečování spolupracuje škola se Socialistickým svazem mládeže. Účast žáků na ní je organizována podle zásad stanovených vládou Československé socialistické republiky (§ 23 odst. 2 školského zákona). Tyto zásady byly přijaty usnesením vlády ČSSR dne 14. listopadu 1985 číslo 308. Toto usnesení rozpracovalo a konkretizovalo všechny otázky, spojené s postupem organizace společensky prospěšné práce. Podrobně stanovilo způsob uzavírání rámcových pracovních smluv podle § 34 zákoníku práce, na základě nichž je společensky prospěšná práce uskutečňována. Vymezilo možnosti účasti žáků na ní v období školního vyučování a upravilo další otázky, spojené s její právní úpravou.

VI. ZMĚNY V PRÁVNÍ ÚPRAVĚ PO PŘIJETÍ NOVELY ZÁKONÍKU PRÁCE

Přijetím zákona č. 188/1988 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce, schváleným Federálním shromážděním dne 14. prosince, došlo k vytvoření dalších předpokladů ke změnám kvality růstu výroby a služeb. Nejde pouze o dílčí právní úpravu, ale dochází k téměř 200

¹²⁾ Srovnej E. Novotná: Pracovněprávní aspekty školského zákona. Socialistická zákonost č. 1/1985, str. 7 a násl.; dále M. Kalenská: Čs. pracovní právo. Panorama, Praha 1988, str. 379.

změnám převážně věcného charakteru a k některým legislativně technickým úpravám. Potřeba této rozsáhlé novelizace zákoníku práce se projevila na přelomu 70. a 80. let, kdy byla zároveň platná pracovněprávní ustanovení podrobena několik let probíhající pracovněprávní analýze.

Nová právní úprava také zabezpečila a provedla do souladu s jinými pracovními předpisy, zejména školským zákonem č. 29/1984 Sb., úpravu pracovněprávních vztahů. Jde především o pracovněprávní subjektivitu občanů, která byla koncipována ve vazbě na úmluvu Mezinárodní organizace práce č. 138/1973 o nejnižším věku, kdy je přípustné zaměstnávání (dosud ji ČSSR neratifikovala). Tato úmluva platí pro všechna pracovní odvětví, za minimální věk stanoví hranici 15 let. Doplňující doporučení č. 146 doporučuje jeho zvýšení na 16 let. V článku 6 je stanoveno, že se tato úmluva nevztahuje na práci dětí a mladistvých ve školách základních, odborných, technických nebo v jiných zařízeních odborné výchovy. Nevztahuje se tedy na mládež v žákovském poměru.

Pracovně právní subjektivita je upravena v § 11 zákoníku práce. Doposud způsobilost občanů mít v pracovněprávních vztazích práva a povinnosti a způsobilost vlastními právními úkony nabývat těchto práv a brát na sebe tyto povinnosti vznikala, pokud nebylo dále stanoveno jinak, počátkem kalendářního roku, v němž občan dokončil povinnou školní docházku, organizace s ním však nesměla sjednat jako den nástupu do práce nebo do učebního poměru den, který by předcházel dni, kdy tento občan ukončí povinnou školní docházku. Toto ustanovení bylo zpřesněno a rozšířeno. Zůstalo zachováno, že způsobilost občana mít v pracovněprávních vztazích práva a povinnosti a způsobilost vlastními právními úkony nabývat těchto práv a brát na sebe tyto povinnosti, vzniká občanům současně. Nově byla ustanovena hranice 15 let, kdy občan může uzavřít pracovní smlouvu nebo dohodu o práci konané mimo pracovní poměr, den nástupu do práce však nesmí být dnem, který by předcházel dni, kdy tento občan ukončí povinnou školní docházku v pomocné škole. Podle § 34 odst. 2 školského zákona trvá povinná školní docházka v pomocné škole osm let. Pracovněprávní způsobilost získává tento občan dnem ukončení povinné školní docházky, nejdříve však dnem dosažení 14 let věku. Vláda ČSSR je v § 11 odst. 4 zmocněna upravit okruh a podmínky přiměřených prací, které mohou před dokončením povinné školní docházky konat občané, kteří dosáhli věku 15 let, jakož i občané, kteří ukončili povinnou školní docházku v pomocné škole, pokud dosáhli věku alespoň 14 let.

Došlo také k úpravě ustanovení § 5 zákoníku práce podle platného právního stavu. Jelikož dosavadní právní úprava nebyla jasná, došlo k vypuštění výjimky, pokud šlo o žáky a studenty při jejich práci ve výrobě a při provozní praxi. Pokud žáci a studenti pracují v pracovním

poměru na základě pracovní smlouvy nebo na základě dohody o práci konané mimo pracovní poměr, vztahuje se na ně zákoník práce a příslušné pracovněprávní předpisy. Musí mít však pracovněprávní způsobilost podle § 11 zákoníku práce. Společensky prospěšnou práci, která je vykonávána podle § 23 školského zákona, vykonávají žáci středních škol a zvláštích odborných učilišť v pracovním poměru na základě rámcové pracovní smlouvy (usnesení vlády ČSSR č. 308/1985, o schválení zásad vlády ČSSR o organizaci účasti žáků středních škol a zvláštích odborných učilišť na společensky prospěšné práci).

Přijetím nového školského zákona č. 29/1984 Sb. došlo k odstranění rozdílu mezi mládeží, která se po ukončení základní školy připravuje na povolání v gymnáziích a středních odborných učilištích. Ve všech těchto případech jde o žáky středních škol, nejde tudíž o učné a učební poměr postupně s tím, jak končily poslední učební smlouvy, uzavírané před účinností nového školského zákona, zanikal. Žákům středních odborných učilišť a zvláštích odborných učilišť byla podle školského zákona číslo 29/1984 Sb. zachována stejná právní ochrana, které požívali do té doby pouze učni. Patřilo mezi ně i ustanovení § 66, které stanovilo povinnost organizace, že kde zákoník práce uvádí uzavřít s učněm pracovní smlouvu (§ 227 zákoníku práce) a oprávnění organizace uzavřít dohodu o setrvání v pracovním poměru (§ 227 a) zákoníku práce, rozumí se tím též povinnost organizace uzavřít pracovní smlouvu se žákem středního odborného učiliště nebo zvláštního odborného učiliště po ukončení studia a oprávnění organizace v roce ukončení povinné školní docházky uzavřít spolu s pracovní smlouvou se žákem středního odborného učiliště dohodu o setrvání v organizaci v pracovním poměru po určitou dobu po úspěšném ukončení studia, nejvýše však po dobu tří let. Novelizací zákoníku práce došlo ke zrušení ustanovení části třetí zákoníku práce o učebním poměru, s výjimkou ustanovení § 227 a 227 a), která nesla název „Povinnosti organizace při skončení učebního poměru“ a která jsou nyní bez názvu zařazena jako jediná dvě zbylá ustanovení v části třetí zákoníku práce, jež je nyní také bez pojmenování.

Zároveň došlo ke zrušení § 66 školského zákona; v § 227 byla zachována povinnost organizace, pro kterou se žák připravuje na povolání, uzavřít s ním po úspěšném vykonání závěrečné zkoušky nebo maturitní zkoušky, popř. po uplynutí doby studia (přípravy) pracovní smlouvu. Podle dosavadního ustanovení ji bylo možné uzavřít také dříve, nejdříve však v druhém roce učebního poměru. Nyní právní úprava umožňuje uzavřít pracovní smlouvu nejdříve v den, kdy žák dovrší 15 let věku, tzn. kdy získá pracovněprávní způsobilost (§ 11 odst. 1 zákoníku práce). Den nástupu do práce, tj. den, kdy vzniká pracovní poměr, musí být však sjednán až na dobu po ukončení studia (přípravy).

Byla zachována možnost organizace, pro kterou se žák středního či zvláštního odborného učiliště připravuje na povolání podle tzv. stabilizační dohody — § 227 a) zákoníku práce, uzavřít s žákem při uzavírání pracovní smlouvy dohodu, v níž se žák zaváže setrvat v organizaci po určitou dobu, nejvýše však po dobu tří let. Tato dohoda musí být pod sankcí neplatnosti uzavřena písemně. Podle nové právní úpravy je povinnost jiné organizace k náhradě nákladů vázána na vznik pracovního poměru: u ní v době trvání závazku pracovníka a nikoliv na uzavření pracovní smlouvy podle dřívější právní úpravy. Jiná organizace, ke které může pracovník nastoupit nyní nejen do pracovního poměru, ale též do služebního poměru a členského poměru k jednotnému zemědělskému družstvu nebo výrobnímu družstvu, má možnost již v době trvání závazku pracovníka sjednat s ním pracovní smlouvu s odloženým nástupem do práce na dobu, kdy jeho závazek skončí.

Zásadám uplatňování chozrasčotu a samofinancování organizací odpovídá změna ve způsobu náhrady nákladů na výchovu pracovníka v učebním nebo studijním oboru. Každá další organizace, která začne zaměstnávat pracovníka v době, kdy měl setrvat v předchozí organizaci, bude povinna ze zákona nahradit této předchozí organizaci poměrnou část přiměřených nákladů na jeho výchovu, a to bez její žádosti, jako tomu bylo doposud, kdy organizace měla nárok tyto náklady požadovat. Půjde tedy o plnění i v případech, přejde-li pracovník před splněním závazku z druhé do třetí organizace atd.

Došlo též k rozšíření důvodů, které se nezapočítávají do doby závazku setrvání v organizaci. Doposud se do doby závazku pracovníka setrvat v organizaci nezapočítávala pouze doba základní (náhradní) vojenské služby. Nyní se dále též nezapočítává doba další mateřské dovolené a doba nepřítomnosti v práci pro výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody a vazby, došlo-li k pravomocnému odsouzení. Byly též upraveny důvody, kdy organizaci povinnost uhradit náklady nevzniká.

Novela zákoníku práce č. 188/1988 Sb. ve svém článku IV. zrušila kromě již výše uvedeného § 66 školského zákona č. 29/1984 Sb. ustanovení § 68 a § 69, týkající se odpovědnosti žáků středních škol za škody jimi způsobenými při přípravě jak teoretické, tak praktické na povolání a odpovědnosti za škodu vzniklou žákům v samostatném výchovně vzdělávacím procesu nebo v přímé souvislosti s ním. Zároveň byla nová úprava této problematiky zahrnuta do nařízení vlády ČSSR č. 223/1988 Sb., kterým se provádí zákoník práce.

VII. ZÁVĚR

Od přijetí nového školského zákona č. 29/1984 Sb. uplynulo již pět let a je možné poukázat na některé nedostatky, spojené s jeho funkcí a schopností účinně upravit přípravu mládeže pro dělnická povolání.

Zavedení povinné desetileté školní docházky bylo provedeno obdobně jako v ostatních vyspělých zemích, jak socialistických, tak nesocialistických. Jenže na rozdíl od nich se u nás již v jejím rámci uskutečňuje i odborná příprava v souběhu se všeobecným vzděláváním. Jednotná všeobecně vzdělávací základní škola byla tedy zkrácena z devíti na osm let. Tím jsou zároveň žáci osmých tříd, kteří přecházejí na navazující střední školy, nuceni volit své budoucí povolání v období dospívání — tj. zpravidla ve 14 letech, kdy se teprve začínají formovat jejich určité představy o budoucím životě.

Tíha rozhodování je tak přenesena větší měrou na rodiče. A pravomoc národního výboru určit žáku, který se pro žádný druh střední školy nerozhodne, povinně střední školu, učiliště, ve kterém má dokončit povinnou školní docházku, přináší sama v sobě vážné problémy. Nesprávný výběr budoucího povolání je jednou z důležitých příčin následné fluktuace, spojené s ekonomickými náklady a poškozením osobnosti jedince. Nepříznivým důsledkem je také předčasný odchod značné části dělnické mládeže do internátů, kdy se oslabuje výchovná úloha rodiny a narůstají negativní vlivy na morální vyzrání mladých.

Tím, že převažuje počet hodin teoretického vyučování, došlo k omezení odborné přípravy. Je těžké ve stávajícím systému tuto přípravu výrazně prodlužovat na úkor všeobecného vzdělání. Mohlo by to mít špatné důsledky v budoucnu, kdyby chybělo potřebné všeobecné vzdělání pro nezbytné rekvalifikace. Ovšem převažující počet hodin teoretického vyučování a nedostatky ve vybavení pracovišť odborného výcviku moderními stroji, nástroji a dalším technickým vybavením negativně ovlivňují připravenost žáků. Spolu s nedostatky v organizaci odborného výcviku, v zabezpečení vhodné produktivní práce a ve využívání času, určeného pro odborný výcvik na provozních pracovištích, to způsobuje slabé schopnosti absolventů středních odborných učilišť ve vlastní výrobě.

Nová koncepce přípravy mládeže k povolání u nás zdůraznila potřebu růstu prestiže dělnických povolání. Ovšem snaha najít řešení v rámci celkové zkrácené přípravy připomíná obtíže z padesátých let, kdy byla dočasně opět zkrácena povinná školní docházka na osm let. A zkušenosti se systémem státních pracovních záloh, který byl např. typický anonymní přípravou mládeže pro kvalifikovaná dělnická povolání, byly nepříznivé a vedly k jejich zrušení a k návratu k tradiční formě — učebnímu poměru.

Příprava mládeže pro dělnická povolání, která je nedílnou součástí vý-

chovně vzdělávacího procesu, bude také muset být přizpůsobena budoucím požadavkům na dělnickou kvalifikaci. Zobecněním současných poznatků v technickém pokroku, zvláště mikroelektroniky, směřuje k očekávání, že zejména v průmyslu bude ubývat potřeby středněkvalifikované práce a přibývat podílu vysokokvalifikovaných prací. Bude možno očekávat i přes celkové snižování potřeby manuálních prací, jejich přesun z průmyslu a zemědělství do terciálního sektoru (odvětví služeb), zvláště do opravářských a obchodních činností střední kvalifikace. Nové ekonomické podmínky si vyžádají jak u duševní i dělnické kvalifikace potřebu jejich trvalých změn a přizpůsobivosti. Všeobecné vzdělání bude muset být proto širší, univerzálnější, aby na něj následující zvyšování kvalifikace nebo rekvalifikace mohly navazovat.

Ke zkvalitnění výchovy, vzdělávání a přípravy mládeže na povolání by došlo zejména oddělením povinné školní docházky od odborné přípravy na povolání. Povinnou desetiletou školní docházku by bylo nutno sjednotit, zakončit ji na všeobecně vzdělávací škole a teprve na ni navázat volbu povolání a nástup do zvolené střední školy — ta by byla např. zkrácena o jeden rok — která by zabezpečovala přípravu mládeže pro povolání. Vytvořily by se tím předpoklady zkvalitnění i z hospodárnění odborné přípravy, její základ, zvýší se všeobecná vzdělanost, která bude zabezpečená i dělnické mládeži. Volba povolání se také odsune do věku vyšší zralosti mládeže a vytvoří se demokratičtější předpoklady přístupu k němu, tj. více na základě schopností mladého člověka než sociálního postavení rodičů. Výchovně vzdělávací proces by se musel také přiměřeně diferencovat, aby nedošlo k zhoršení jeho kvality, tj. např. podle schopností, zájmu, prospěchu, talentu žáků, vyučovacích předmětů.

Zároveň by mělo dojít, vzhledem k nedostatkům, které se projeví v systému státních pracovních záloh a po přijetí školského zákona číslo 29/1984 Sb., k zavedení k modifikované formě historicky vyvinutého učebního poměru. Mladiství, kteří se chtějí po absolvování desetileté školní docházky připravovat pro kvalifikovaná dělnická povolání, by po jejím absolvování uzavírali učební poměr s podniky, kde by po vyučení měli pracovat. Podnik by je dal do výchovy odbornému učilišti, ke kterému by mladiství byli v poměru žákovském. Došlo by tedy k tomu, že k stávajícímu žákovskému poměru by byla zavedena tradiční forma přípravy mládeže pro dělnická povolání, a to učebního poměru. Vedle žákovského poměru, v kterém by mladistvý byl vychováván, by byl zároveň i v učebním poměru.

Tím, že by byla zavedena všeobecná desetiletá povinná docházka, došlo by opět k zvýšení podílu mládeže, která by zakončila povinnou docházku v nižších třídách. Účelný nástup této skupiny mládeže na pracovní místa bez další větší odborné přípravy by odpovídal potřebě nekvalifikované

práce. Její odborný výcvik by se konal v pracovním poměru v určité výrobní organizaci. Pracovněprávní subjektivita těchto mladistvých by však musela nejdříve vzniknout dosažením patnácti let věku. Důležitým úkolem, který je potřeba přes provedené úpravy novelou zákoníku práce provést, je posouzení vhodnosti ustanovení § 227 a) zákoníku práce. To by mělo být spojeno zejména v souvislosti se změnami financování středních odborných učilišť a celospolečenskou potřebou mobility pracovních sil.

Na negativní jevy v přípravě mládeže pro dělnická povolání a na problémy spojené se zřizováním, plánováním a financováním středních odborných učilišť, poukázalo také třinácté zasedání ÚV KSČ ve dnech 30. až 31. března 1989, které se zabývalo úkoly československého školství v podmínkách přestavby společnosti. Uložilo v rámci dalšího posílení kvality a účinnosti v přípravě mládeže pro dělnická povolání přijmout a realizovat zásady pro zřizování, materiálně technické a finanční zabezpečení středních odborných učilišť v podmínkách nového ekonomického mechanismu. Zabezpečit kvalitní přípravu žáků pro povolání, zejména prohloubit jejich praktické a řemeslné dovednosti. Jako perspektivní řešení některých současných problémů připravit a posoudit v diskusi návrhy jednotné desetileté střední všeobecně vzdělávací polytechnické školy s účelnou vnitřní diferenciací a další návrhy na realizaci povinné školní docházky v systému základních a středních škol.

Мирослав Янста

РАЗВИТИЕ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ ДЛЯ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ ПРОФЕССИЙ

Резюме

Статья занимается развитием подготовки молодежи для квалифицированных рабочих профессий на территории ЧССР в историческом контексте. Она объясняет и анализирует формы и качества подготовки для профессий с возникновения старейшей правовой формы подготовки молодых рабочих — учебного отношения. Указанное правоотношение впервые урегулировано в рамках трудового отношения ремесленным уставом в 1959 году, который остался правовой основой подготовки учеников также после возникновения Чехословацкой республики. Изменения происходят во время оккупации, когда потребности технического развития фашистского государства вызвали изменения в подготовке для рабочих профессий, отличающиеся, естественно, друг от друга на территории т. наз. протектората Чехии и Моравии и Словацкого государства.

Послевоенное развитие производительных сил потребовало принципиальные изменения в содержании, форме и методах подготовки рабочих-подростков. Они произошли после февральской победы трудового народа над буржуазией. Законом № 96/1950 СЗ о рабочих-подростках, основой новой воспитательной системы стали центры

рабочих-подростков. Из индивидуальной формы воспитания рабочих-подростков возник, таким образом, переход к коллективной форме. Этого, однако, было для развивающейся промышленности мало, поэтому в 1952 году началось строительство спецучилищ государственных трудовых резервов. Ученическое отношение в спецучилищах государственных трудовых резервов, учебное отношение в заводских школах ученичества вместе с трудовым отношением на заводах — это были основные формы подготовки молодежи к профессии с 1954 года.

С повышением уровня воспитательно-образовательной деятельности в училищах государственных трудовых резервов были, однако, связаны также некоторые важные проблемы, как, напр., недостаток качественного современного оборудования для подготовки, проблемы с размещением выпускников (преобладал административный характер) и т. д. Поэтому была законом об ученичестве в 1958 году урегулирована новая организация подготовки к рабочим профессиям. От концепции учебного отношения отступается путем принятия кодекса труда в 1956 году, который частично модифицировал это отношение. Учебное отношение стало особым видом трудового отношения.

Растущее развитие социалистического общества потребовало принятия дальнейших мер по совершенствованию воспитательно-образовательной системы. С 1978 года начинает осуществляться обширная перестройка содержания и организации школьного дела в области ученичества, связанная с учреждением средних спецучилищ для будущей подготовки преобладающего большинства квалифицированных рабочих. Завершение перестройки воспитательно-образовательной системы связано с принятием нового закона о школе в 1984 году. Принципиальным изменением стало введение десятилетнего обязательного школьного обучения. Вся молодежь в течение всей подготовки к профессии обладает статусом ученика (школьника), понятие подготовка заменяется понятием обучение. Учебное отношение в качестве одного из основных трудовых правоотношений постепенно заменялся отношением ученика к училищу.

Автор в статье занимается далес проблематикой, связанной с учреждением и управлением средними спецучилищами, с правовым положением учеников в спецпрактике, практическом обучении и общественно полезной работе. Им анализируются изменения в правовой регулировке после принятия новеллы кодекса труда и указывается на задачи, которые находятся перед школьным делом после тринадцатого заседания ЦК КПЧ. Подготовка молодежи для рабочих профессий должна приспособиться к будущим требованиям к рабочей квалификации. Путем обобщения имеющихся сведений в области технического прогресса она направляется к ожиданию понижения потребности в среднеквалифицированном труде и передвижения ручных работ в терциальную сферу (область услуг). Всеобщее образование поэтому должно быть более широким, более универсальным, чтобы последующее повышение квалификации или реквалификации могли продолжить его. В целях этого нужно будет рассмотреть введение единой десятилетней общеобразовательной школы с учетом увязки со средними школами, которые обеспечивали бы подготовку молодежи для рабочих профессий. В целях обеспечения качественной специальной подготовки, видимо, нужно будет также взвесить использование хорошего опыта в подготовке в учебном отношении и в трудовом отношении, которые в прошлом оправдали себя и которые в наступающих новых экономических условиях следует использовать.

Miroslav Jansta

DIE ENTWICKLUNG DER JUGENDAUSBILDUNG FÜR QUALIFIZIERTE ARBEITERBERUFE IN DER ČSSR

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit der Entwicklung der Jugendausbildung für qualifizierte Arbeiterberufe in der ČSSR im historischen Kontext. Formen und Qualität der Berufsausbildung seit Bestehen der ältesten rechtlichen Form der Ausbildung junger Arbeiter — dem Lehrlingsverhältnis — werden erklärt und analysiert. Dieses Rechtsverhältnis wird im Rahmen des Arbeitsverhältnisses zum ersten Mal durch die Gewerbeordnung aus dem Jahre 1859 geregelt, die auch nach der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik Rechtsgrundlage für die Lehrlingsausbildung blieb. Zu Veränderungen kam es während der Zeit der Okkupation, als die Bedürfnisse der technischen Entwicklung des faschistischen Staates Änderungen in der Ausbildung der Arbeiterberufe verlangten, die jedoch auf dem Territorium des sogenannten Protektorats Böhmen und Mähren und dem Slowakischen Staat unterschiedlich waren.

Die Nachkriegsentwicklung der Produktivkräfte verlangte eine grundsätzliche Veränderung der Ausbildung des Arbeiternachwuchses in Inhalt, Form und Methoden. Dazu kam es nach dem Sieg der Werktätigen im Februar 1948 über die Bourgeoisie. Mit dem Gesetz Nr. 96/1950 über den Arbeiternachwuchs wurden die Zentren des Arbeiternachwuchses zu den Grundlagen des neuen Ausbildungssystems. Von der individuellen Form der Ausbildung des Arbeiternachwuchses wurde zur kollektiven Form übergegangen. Aber auch das war für die Bedürfnisse der industriellen Entwicklung zu wenig. Deshalb ging man seit 1952 an den Aufbau von Berufsschulen der staatlichen Arbeiterreserven. Die Stellung als Schüler in den Berufsschulen der staatlichen Arbeiterreserven, das Lehrlingsverhältnis in den Betriebsberufsschulen und das Arbeitsverhältnis in den Betrieben waren seit 1954 die wichtigsten Formen der Vorbereitung der Jugend auf den Beruf.

Mit dem höheren Niveau der Erziehungs- und Ausbildungstätigkeit an den Berufsschulen der staatlichen Arbeiterreserven waren jedoch auch einige ernsthafte Probleme verbunden, wie z. B. der Mangel an qualitativen und modernen Einrichtungen zur Ausbildung, der Einsatz der Absolventen (hier überwog ein rein administratives Vorgehen) usw. Deshalb wurde mit dem Lehrlingsgesetz 1958 ein neues System der Ausbildung für Arbeiterberufe eingeführt. Zur Aufgabe der Konzeption des Lehrverhältnisses als spezifische Form des Arbeitsverhältnisses kommt es mit der Annahme des Arbeitsgesetzbuches im Jahre 1965, das dieses teilweise modifizierte. Das Lehrverhältnis wurde ein besonderer Bestandteil des Arbeitsrechtsverhältnisses.

Die wachsende Entfaltung der sozialistischen Gesellschaft erforderte die Annahme weiterer Maßnahmen zur Vervollkommnung des Erziehungs- und Bildungssystems. Seit 1978 vollzieht sich eine umfangreiche inhaltliche und organisatorische Umgestaltung des Lehrlingsausbildungssystems, die mit der Einrichtung mittlerer Fachberufsschulen für die künftige Ausbildung der überwiegenden Mehrheit der qualifizierten Arbeiter verbunden ist. Der Abschluß der Umgestaltung des Erziehungs- und Ausbildungssystems war mit der Annahme eines neuen Schulgesetzes im Jahre 1984 verbunden. Grundlegende Veränderung war die Einführung des zehnjährigen obligatorischen Schulbesuchs. Alle Jugendlichen haben in der Zeit der Vorbereitung auf

den Beruf das Rechtsstatut eines Schülers, und die Begriffe Lehrling und Lehre wurden durch die Begriffe Schüler und Studium ersetzt. Das Lehrverhältnis als eines der grundlegenden Arbeitsrechtsverhältnisse verschwand allmählich und wurde durch das Verhältnis des Schülers zur Berufsschule, also dem Schülerverhältnis ersetzt.

Der Autor beschäftigt sich in seiner Studie auch mit der Problematik der Einrichtung und Verwaltung mittlerer Fachberufsschulen, mit der rechtlichen Stellung der Schüler in der Fachpraxis, der praktischen Ausbildung und der gesellschaftlich nutzbringenden Arbeit. Er analysiert die Veränderungen in der Rechtsregelung nach Annahme der Novelle des Arbeitsgesetzbuches und verweist auf die Aufgaben, die vor dem Schulwesen nach der dreizehnten Tagung des ZK der KPTsch stehen. Die Ausbildung der Jugend auf Arbeiterberufe wird den künftigen Anforderungen an die Qualifikation der Arbeiter angepaßt werden müssen. Die Verallgemeinerung der gegenwärtigen Erkenntnisse aus der technischen Entwicklung läßt einen Rückgang an mittlerer qualifizierter Arbeit und eine Verschiebung der manuellen Arbeit in den Bereich der Dienstleistungen erwarten. Die Allgemeinbildung wird deshalb breiter, universeller sein müssen, so daß daran besser Qualifizierung und Requalifizierung anknüpfen können. Dazu wird man die Einführung einer einheitlichen zehnjährigen allgemeinbildenden Schule mit Anknüpfung an die mittlere Schule erwägen müssen. Die mittleren Schulen müßten gleichzeitig auch die Ausbildung von Arbeiterberufen gewährleisten. Zur Absicherung einer qualitativen Fachausbildung wird man auch die Einbindung der Erfahrungen aus der Berufsausbildung im Lehr- und Arbeitsverhältnis erwägen müssen, besonders der Faktoren, die sich in der Vergangenheit bewährt haben und deren Anwendung sich unter den neuen ökonomischen Bedingungen als effektiv erweist.